

14. Єршов В. Шпиталь сестер шариток у Житомирі / В.О.Єршов // Наук. збірник «Велика Волинь». – Вип. 12. – Житомир: Вид. М.Косенко, 2009. – С. 51 – 57.
15. Жилюк І. Основи православного вчення: Статті і проповіді / Іоан Жилюк, магістр богослов'я. – Житомир: Вид-во «Житомир», 2002. – 406 с.
16. Заєць Л. Історія та пам'ятки Волині у Виданнях Волинського церковно-археологічного товариства / Л.О.Заєць // Наук. вісник Волин. нац. ун-ту. Історичні нариси. – Вип. 1. – Луцьк, 2010. – С. 242–248.
17. Любинецький Н. Землевладение церквей и монастырей Российской империи / Н.А.Любинецкий. – СПб.: ЦСК МВД, 1900. – 150 с.
18. Обзор Волынской губернии за 1902 год. – Житомир: Изд. губерн. стат. ком., 1903. – 89 с.
19. Поліщук В. Соціальні витоки благодійництва в Україні / В.Поліщук, Н.Матвійчук // Наук. записки Нац. ун-ту «Острозька академія». – Острог: Вид. НаУОА, 2002. – Т. 4. – С. 385–390.
20. Прищепа О. Міста Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. / О.П.Прищепа. – Рівне: ПП ДМ, 2010. – 287 с.
21. Сажок О. Історіографія бібліотечної та видавничої діяльності церковних православних братств Волинської губернії у другій половині XIX – на початку XX століть / Оксана Сажок // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного ун-ту. – Вип. 16. – Рівне: РДГУ, 2009. – С. 243–247.
22. Федоренко С. Благодійницька діяльність православного духовенства Полтавської єпархії на ниві народної освіти в XIX столітті / С.А.Федоренко // Наук. праці іст. факульт. Запорізького держ. ун-ту. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – Вип. XX. – С. 62–68.

УДК 94(477.81/.82) «18/19»

Анна Скібчик

НІМЦІ НА ВОЛИНІ У КІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

У статті йде мова про умови життя та господарювання німців на території Волинської губернії у кінці XIX – на початку XX ст. та ставлення до них громадськості.

Ключові слова: німецькі колоністи, інтеграція, «безкровне завоювання», переселення, губернія, господарство.

В статтє идет речь об условиях жизни и хозяйствования немцев на территории Волынской губернии в конце XIX – в начале XX вв., об отношении к ним общественности.

Ключевые слова: немецкие колонисты, интеграция, «бескровное завоевание», переселение, губерния, хозяйство.

This article describes the Germans` conditions of life and their managing on the territory of Volyn`s province at the end of the XIX century and at the beginning of the XX the public attitude to them.

The author of the given article pays attention to difficult life conditions and household activity of the German colonists who arrived to the Volyn County in the end of the XIX century. The attitude of society to them is also considered. Their migration to the aforementioned territory was divided into several periods. One of them took place in the end of XIX century, mainly in the south-west region. Volyn County belonged to it. Though the migration had a household character, it had its certain specifics. The lands were rented by the German from local landowners, that`s why they were not fully legitimate owners. Low population density, large areas of unmastered lands in the north part of the county and low rent were more profitable for the colonists than on the territory of their Motherland and allowed them leading efficient household activity. Complicated situation and hostile relationship between the two empires (the German and Russian) in the end of the XIX century also brought difficulties in the position of the colonists. Volyn Germans were objects of great attention because they lived on the near-border territory of the county. They were perceived as possible spies and betrayers. With the aim to limit their influence on the local population and stop a so-called «German dominance», government of the Russian Empire issued multiple edicts, laws and instructions restricting civil rights of the colonists and creating unbearable conditions for their life and household activity. This was the exact period of the increase in public figures activity. They appealed to the whole Russian society to fight against the German factor. The idea of “peaceful and bloodless conquest” of the Russian Empire by the Germans was discussed. The idea of Pan-Germanism was spread. That`s why the German empire was perceived as a dangerous enemy in the mind of society. Restriction of rights and hostile public attitude towards the German colonists led to their leaving of the south-western region and the Volyn County as well. They had to leave their habitable places and emigrate to the depth of the empire or even abroad in a voluntary-compulsory way.

Key words: German colonists, integration, «bloodless conquest», migration, province, households.

Російські німці були однією з найвпливовіших національних меншин у Російській імперії. З кінця XVIII століття (коли по суті і почалася міграція німців) по 1914 рік питома вага німецького етносу в Росії виросла з 0,6% до 1,4% від населення країни [1, с. 456]. Німецьке населення Російської імперії не піддавалося етнічній асиміляції. Німці вели досить замкнутий спосіб життя та не входили в активний контакт з місцевим населенням. Цікавим у контексті розселення та діяльності колоністів є становище німців на території Волинської губернії, їхні умови життя та ставлення до них громадськості.

Першими утворили свої колонії німці-меноніти, їх поселенням на Волині був Корець, де за дозволом князя Й. Чарторийського було збудовано євангелістичну кірху у 1787 році [6]. Однак до кінця XIX ст. частка німців

серед населення Волинської губернії була незначною. Потужний потік іноземних колоністів спостерігається лише з 60-х рр. XIX ст.

Після відміни в Росії кріпосного права місцеві поміщики втратили дармову робочу силу, а тому охоче здавали землю в оренду німцям, які могли заплатити значно більшу суму, ніж місцеві жителі. Німецька колонізація Волинської губернії мала сільськогосподарський характер. Невисока щільність населення, великі площі неосвоєних в північній частині губернії земель, низька орендна плата створювали колоністам вигідніші умови для ведення ефективного сільськогосподарського виробництва, ніж в Пруссії і Царстві Польському. Серед переселенців було дуже багато жителів Польщі, які змушені були покинуті обжиті території через польське повстання 1863 – 1864 рр. У зверненні до Олександра II вони зазначали, що понесли значні матеріальні збитки, адже не хотіли бути втягнутими у вир повстанських подій, тому й змушені були поселитися на території краю [4, с. 539]. Говорячи у зверненні до імператора про своє небажання вступати у відкритий конфлікт з владою, вони просили надати їм можливість вільно працювати. У зв'язку з цим кількість німецьких колоністів на території Волині у період з 1861 р. по 1884 р. збільшилася майже в 9 разів: з 13 711 осіб до 120 394 [3, с. 114].

На орендованій території німці будували житло, розчищали площу для ведення сільського господарства. Працювали виключно самостійно і рідко залучали найманих місцевих робітників. Господарська діяльність німецьких переселенців приносила прибуток, адже вони віддавали перевагу інтенсивним методам, застосовували нову агротехніку, проводили сівозміну. Як правило, сім'ї волинських колоністів обробляли орендовану ділянку землі самі. Це пояснюється тим, що тут переважали дрібні та середні господарства. Ці сільськогосподарські поселення не вимагали великої кількості робочих рук, а тому сил однієї сім'ї для обробітку землі цілком вистачало.

Переселенців на цій території приваблювали вигідні умови договору оренди. Орендні контракти укладалися на період від 6 до 36 років, з правом продовжити домовленість. Зазвичай місцеві поміщики укладали ці договори терміном на 12 років [6].

Німці, що проживали на території Волинської губернії, займалися також і підприємництвом. Німецькі промислові підприємства, що розміщувалися на території губернії, спеціалізувалися на виробництві механічних млинів (колонія Аннета в Новоград-Волинському повіті). В Новограді-Волинському існували також чавуноливарний завод і фабрика сільськогосподарських машин і обладнання Пагелів. Популярністю користувалися фабрика сільськогосподарського обладнання та гуральня Роттермундів в Блудові під Луцьком, чавуноливарний завод Л. Гензеля і пивоварний завод «Бергшлосс» в Рівному, гуральня І. Рейнерт в Любомирську, а також фірма з торгівлі деревиною Г. Вольфа в Романові, що мала філії в ряді інших міст губернії [6].

Хоча ми й зазначили, що основним заняттям німців-колоністів на Волині було сільське господарство, але не значна їх частина переселялася і жила у містах. Наприклад, на початок XX ст. німецька община проживала в Рівному і становила 2, 75% його населення. Більша частка їх проживала в Житомирі та Новограді-Волинському (до 5 %). У сфері торгівлі, ремесел та промисловості переважало виробництво ковбас, хліба та пива. Вони поруч з євреями були першими з виробництва білого хліба та ковбасних виробів [5, с. 89-93]. Німці-міщани також активно наймалися на роботу як вчителі, управляючі, садівники, працювали вони й в сфері медицини.

Німці-переселенці створювали власні школи, де навчання велося німецькою мовою. Однак за законом від 1887 р. ці навчальні заклади були підпорядковані Міністерству народної освіти. З цього часу мовою викладання стала російська. Німецьку мову використовували лише для вивчення Біблії та релігійних псалмів.

Активна німецька колонізація Волинської губернії викликала побоювання уряду Російської імперії. Виникає потреба у контролі та обмеженні громадянських прав місцевих німців. У 1880-х роках видається ціла низка законів, указів та інструкцій, які були спрямовані на обмеження прав колоністів та позбавлення їх всіх наявних привілеїв. Закон від 1 листопада 1886 р. надавав право вирішення питань, пов'язаних з видачею свідоцтв на купівлю земель, генерал-губернатору Південно-Західного краю, що значно ускладнило отримання цих документів німцями. Закон 14 березня 1887 р. забороняв іноземним підданам купувати право власності на нерухоме майно у позаміських поселеннях в 22-х західних і південно-західних губерніях, включаючи Волинську. Законом від 15 червня 1888 р. вводилася інструкція «Інформація про облаштування побуту іноземних поселенців в губерніях Київській, Подільській і Волинській» [4, с. 537]. Відповідно до неї вільний правовий простір, в якому існували громади Волині, було скасовано. Колонії були включені в загальну адміністративну систему, приєднані до існуючих селянських волостей і підпорядковані селянським волосним судам. Створення чисто німецьких волостей було заборонено, а в волостях зі змішаним населенням посади волосного старшини і писаря могли займати тільки росіяни й українці. Німецькі колонії обкладалися усіма казенними і земськими податками і повинностями, чого до цього часу не було.

Проти таких заходів виступила громадськість Німеччини, закидаючи російському уряду дискримінацію німецьких підданих. Зокрема велика німецька газета «Kreuzzeitung» на знак протесту закликала німецьких переселенців повернутися на етнічну Батьківщину [2].

Указом від 14 березня 1892 року було заборонено неетнічним росіянам селитися в сільській місцевості [4, с. 547]. Ті колоністи, які вже мали земельну власність, впродовж трьох мали прийняти російське підданство та перейти в православ'я, а інакше вони в адміністративному порядку позбавлялися майна. Переселенців часто виселяли відповідно до судових вироків, інколи це відбувалося із застосуванням зброї. Такий крок російського уряду призвів до того, що німецькі колоністи змушені були покинути обжиті місця та шукати кращої долі. Значна частина їх виїхала в Південну Америку або повернулася до Німеччини, дехто емігрував на схід Російської імперії. Хоча вже за Миколи II цей указ було скасовано, але утиски німців не припинялися.

Люди стали заручниками складної міжнародної ситуації, коли стосунки Німецької та Російської імперії набули відверто ворожого характеру.

В цей час успіхи колоністів привертають до себе увагу суспільства. Замкнутий спосіб життя, який вели німці, насторожував та відштовхував місцеве населення.

На початку ХХ ст. розпочинається новий етап боротьби з «німецьким засиллям». Переселенцям закидалося поширення ідеології пангерманізму, що особливо небезпечно було, на думку націоналістів, на території прикордонних губерній. Вони вбачали у переселенні німців на територію Російської імперії реалізацію плану *Drag nach Osten*. Громадська думка закидала їм нелояльність та мирне безкровне завоювання Росії [2]. Підкреслювалося, що у випадку збройного конфлікту з Німеччиною колоністи можуть перейти на бік ворога. Виникала загроза надійності тилу російської армії у випадку війни.

В кінці ХІХ ст. у періодичних виданнях з'являються публікації про шкідливість німецької колонізації, збагачення колоністів за рахунок місцевого населення. Таким чином в громадській думці формувалася образ небезпечного ворога – Німецької імперії, яка діє через своїх шпигунів – російських німців.

Так, газета «Волинь» в 1892 р. писала: «За офіційними даними 5-6 років тому кількість колоністів у нас на Волині досягла 220 000, половина з яких була іноземними підданими. Однак й та половина, що була російськими підданими, була такою лише наполовину. Користуючись громадянським рівноправ'ям, вони гірше іноземців утискали місцеве населення» [6].

Обмеження прав та ворожість громадськості призвели до того, що німецькі колоністи в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. почали добровільно переселятися в південні райони Сибіру. Частина німецьких колоністів змушена була емігрувати за кордон. Відразу відзначимо, що наближення Першої світової війни спричинило примусове вивезення німців з прикордонних територій. В кінці ХІХ – на початку ХХ ст. ставлення до людей німецького походження змінюється. Це частково пояснюється нестабільною міжнародною ситуацією та досить складним внутрішнім становищем Російської імперії. Особливою складністю та неоднозначністю відзначалося становище волинських німців. Вони привертати до себе особливо пильну увагу як можливі шпигуни та зрадники через те, що жили на території прикордонної губернії.

Отже, ситуація, що склалася у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. призвела до погіршення життя німецьких колоністів, які стали заручниками зовнішньої політики двох великих імперій – Російської та Німецької. Російські німці починають сприйматися як зрадники та хижакі, що захопили чужу власність та користуються нею. Суспільна думка негативно оцінювала їх вплив на становище імперії. Слово «засилля» стало на той період однією з основних характеристик німецького населення в Російській імперії. Прикордонний статус Волинської губернії загострював національне питання на цій території. Німці, які активно почали сюди переселятися лише у кінці ХІХ ст., відразу вороже були сприйняті національно налаштованою частиною російського суспільства. Населення потрапило під вплив пропаганди ідеї «німецького засилля», яка сформувала образ ворога з німецьких колоністів, які ніби то обмежували економічні та соціальні права корінних підданих імперії. Внаслідок цих дій розпочинаються утиски колоністів та обмеження їх прав. Проявом цього були антинімецькі публікації у періодичних виданнях, примусове переселення в східні райони імперії, заборона на державному рівні мати у власності землю, обмеження прав використання національної мови у сфері освіти та культури.

Джерела та література

1. Герман А. История немцев России: учебное пособие / А. Герман, Т. Иларионова, И. Плева. – М.:МСНК-пресс, 2015. – 542 с.
2. Котов Б. Положение намцев в земледельческих колониях юга России в оценке российской/[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/polozhenie-nemtsev-v-zemledelcheskih-koloniayah-yuga-rossii-v-otsenke-rossiyskoj-pressy>
3. Надольська В. Німці на Волині: етапи розвитку діаспори і сучасне національно-культурне відродження /В. Надольська // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. праць. Вип. 16 : Німці в етнокультурному просторі України / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка ; редкол.: А. Г. Слюсаренко [та ін.]. - К. : УНІСЕРВ, 2004. - С. 114-119.
4. Немцы в истории России: Документы высших органов власти и военного командования. 1652- 1917./ сост. В. Дизендорф – М.:МФД Материк, 2006. – 784 с.
5. Прищепа О. Міста Волині у другій половині ХІХ початку ХХ ст./ О. Прищепа. – Рівне: ППДМ, 2014. – 287 с.
6. Риве З.Э. Российские волинские немцы до 1914 г./ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.ikz.ru/georg-steller/aus-sibirien-2013-2006/Rive-Z.E.-Rossiiskie-volynskie-nemcy-do-1914-g>

УДК 277.4(091)(477.81)

Ліна Бородинська

СТАНОВЛЕННЯ СПІЛЬНОТИ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТІЯН У РІВНОМУ (1916 – 1939 РР.)

У статті на основі низки документів та тогочасної періодики висвітлено етап становлення громади євангельських християн у м. Рівному, яка почала свій історичний розвиток 1916 р., духовно і організаційно формувалася у міжвоєнному двадцятилітті, стала одним із потужних осередків євангельських християн у міжвоєнній Польщі.

Ключові слова: євангельські християни, міжвоєнна Польща, релігійна спільнота.